

Mommsen Tivadar emlékezete,

különös tekintettel daciai hatására.

Mommsen, ki 1903 nov. 1-én *Berlin* mellett *Charlottenburgban* 84 éves korában hunyt el, mélyreható tudásával, széleskörű régészeti buvárlataival hazai tudományosságunk előbbrevitelében is elévülhetetlen érdemeket szerzett s mint a berlini tud. Akadémia kiadásában megjelent „*Corpus Inscriptionum Latinarum*„-nak szerkesztője, a dunai tartományokkal *Dáciát*, *Pannoniát*, *Dalmáciát* magában foglaló harmadik kötetben őskori történelmünket s főleg geographiai viszonyainkat felettébb becses adatokkal gazdagította. Saját közvetlen buvárlatain felül nagy érdeműl szolgálhat az is, hogy útazásaival, levelezéseivel a régészeti kutatásoknak nálunk is lendületet tudott adni s példájával, tanításaival 1856-tól kezdve csaknem minden számot tevő, régészeti sikereinkben irányító, buzdító szerepet játszott.

Méltó önérettel üdvözölheté tehát pár év előtt Németországnak a tudományos kutatások iránt és oly melegen érdeklődő császársja, a *Homburg* mellett negyedmilliónyi márka áldozattal helyreállított *saalburgi* római castrum felavatási ünnepélyéről szóló táviratában a római felírti tudomány imperatoraként,¹ mert ezen a téren az egész világirodalom souverainjét tisztelte és magasztalta Mommsenben. Pedig a nagy epigraphus bölcsője a római birodalom határaitól messze északra, a schleswig-holsteini homokbuczkák közt ringott s mint kevés jövedelemmel rendelkező falusi protestans pap fia, oly szűkös viszonyok közt nőtt fel, hogy *Tycho* nevű fivérével együtt a *kieli* egyetemen egy kis stipendiumból éldegéltek, a mi azonban legkevésbé sem

¹ Te imperatorem inscriptionum latinarum salutem. Wilhelmus imperator Germanorum.

akadályozá őket abban, hogy annál nagyobb odaadással végezzék tanulmányaikat. A kieli egyetem korlátolt számú tanári karával és hallgatóival annál bensőbb viszonyt létesített akkoriban tanár és tanuló közt s a tanároknak is többoldalú tevékenységet nyújtván, a hallgatók sem zárkóztak egyoldalú szakjuk szűk korlátai közé. Így *Mommsen* a római jog mellett, melynek tanára *Oferbrüggen* azelőtt philológiával foglalkozott, a szintén philologus *Jahn* Ottótól, mikor az a rómaiak hadi szervezetének tanulmányozása közben Rómában elhalálozott *Kellermann*t helyettesíté, epigraphiát is hallgatott s egyik társával költeményeket írogatva, *Carducci Giofue* olasz költőtől is fordíttatott. Verselésén megérezett ugyan itt-ott a jogászi merevség; de a római történetírásnál később annyira magasztalt eleganciáját azért a költészet művelése mellett kétségen kívül elősegíté az is, hogy késő vénségéig előszeretettel foglalkozott a szépirodalommal s főleg az angol regényeket gyakran olvasta.

Az egyetemet elvégezve, a dán kormány ösztöndíjával 1844-ben *Rómába* utazott, a római jogforrások tanulmányozására. A szerenesés végzet *Henzen Vilmos* az „*Instituto archaeologico*“ vezetőjének másodtitkárául segíté s az elébb jogi tanulmányai kedvéért olvasgatott feliratok csakhamar annyira elragadták, hogy *San Marinóban* hg. *Borghese Bartolomeonál*, a nagyhírű epigraphicusnál, útmutatást kérve, annak tanácsára a nápolyi múzeum tanulmányozásába fogott. Sőt lassanként önálló kutatásokba kezdve, *Nápoly* környékén, *Capuán* túl fellátogatott az egykori samniták hegyei közé s ott az *oszkiai* feliratokból „*Unteritalienische Dialecten*“ czímű első nagyobb munkájával lepte meg 1847-ben a világot.

Gazdag felíratkészlettel s még gazdagabb tudással tért haza s az 1848-iki mozgalmakban mint lapszerkesztő (*Schleswig-holsteinische Zeitschrift*) vett részt, s publicistai szenvedélyét élte fogytáig megtartotta. 1848 őszén *Leipzig* egyetemére rendkívüli tanárként meghivatván, alig 1½ év után *Beust* kormánya *Jahn* Ottó, *Haupt* Móricz barátaival szabadelvű irányuk miatt elbocsátotta. A nehéz helyzet súlyosbításához járult „*Inscriptiones regni Neapolitani*“, még Itáliában megindított és költségére hárúlt munkájának nyomtatása; úgy hogy tisztán anyagi érdekből

kénytelen vala a „*Rómaiak történelme*“ megírására vállalkozni, mit a nyugat-római birodalom felbomlásáig tervezett, de később tovább vitt. A svájci köztársaság 1852-ben a zürichi egyetem rendkívüli tanárául választván, ezzel nemesak sorsa javúlt; de szakirányának művelésére is hálás tér nyílt, annyival inkább, mert a *Pandectak* magyarázata kevésbé vonzotta a zürichi hallgatósgot, mint *Scherr* János collegájának könnyebb szabású előadásai s így kellő időt nyert *Helvetia* római emlékeinek helyszíni kutatására. A zürichi múzeum alapvetője *Keller* Ferdinánd bűzdítésére írta meg a zürichi régészeti egyesület közleményeiben (*Mittheilungen der züricher Alterthums Gesellschaft*) „*Inscriptiones confoederationis Helveticae*“ című munkáját, kiterjeszkedve abban *Raetia* hegyvidékének nemesak római felírataira és érmeire, de *etrusk* emlékeire is. Ezt követte „*Die Schweiz in römischer Zeit*“ című, valóban mintaserű tanulmánya a rómaiak *Helvetiajéről*. Egyidejűleg látott napvilágot „*A rómaiak története*“ I. kötete is, melyet a philologusok ósdi köre azonban akkora ellenszenvvel fogadott, hogy „*Römische Forschungen*“ cz. művében kénytelen vala védekezni is. Tudományos hírneve a támadások daczára, mégis odáig emelkedett, hogy a *berlini Akadémia* az épen akkor terybe vett *Corpus inscriptionum latinarum* nagyszabású vállalatának szerkesztésére egykori mestere *Henzen* s a római katakombák kutatásával kitűnt *B. de Rossi* mellett őt is meghívta, mi közben *Boroszlón* is elnyerte a római jog tanszékét. Ezzel vette kezdetét az a tevékenység, melynek hazánk is oly sokat köszönhet.

A római birodalom dunai tartományainak az *Illyricum* néven csoportosított *Dacia*, *Moesia superior*, *Dalmatia*, *Pannonia inferior*, *Pannonia superior*, *Noricum*, *Raetia* felírattára jutván szerkesztése alá, előtanulmányainak bővítése czéljából 1856-ban a helyszínére utazott. Előbb Bécs könyvtáraiban buvárolta a humanisták íratait, majd gróf *Marsigli* Alajosnak az 1689-iki határjárás alatt tett becses feljegyzéseit a *Danubius pannonico mysico* cz. nagy munkából felülvizsgálandó, leutazott *Mitroviczra*, a pannoniai *Sirmiumba*, onnan a *Dráva*, *Száva* mellékére, majd a régi *Daciaba*, hol akkoriban a báró *Bruckenthal* múzeumon kívül *Maros-Németiben* a gróf *Gyulay-család* kastélyában összegyűjtött lapidarium adott legtöbb munkát neki. Kitartását, buvár-

lati szenvedélyét szépen jellemzi a maros-németi látogatás, hol *Várady* Ádám dévai régész kíséretében másolgatva, mikor az udvarbíró az ebéd idejét jelenté, rájuk rivallt: „Ich bin nicht hieher gekommen, um zu essen, sondern diese wichtigen Inschriften zu studieren“. Az ebéd tehát érintetlenül maradt, mert *Váradynak* sem vala kedve távozni. E közben estére hajlott az idő, gyertyákat kelle a parkba vinni s most már *Várady* emlékeztette *Mommsent* érthető okokból a vacsora elkészültére. A válasz azonban most sem vala kedvezőbb s habár *Váradyt* váltig biztatta, hogy élvezze legalább ő a kastély vendégszeretét, az sem akart mestere mögött maradni s merő virtusból étlenséggel áldozott *Dacia epigraphiájaért*. Mindezt utóbb maga *Mommsen* mondta el egész kedélyességgel a fiatal gróf Kuun Gézának Budapesten, a kinek szíves közléséből e jellemző adatot itt megörökíthetjük. Úti jelentése máig tanuságos olvasmány *Dacia* kutatóira.

Mommsen erdélyi útja lelkesítőleg hatott a régészet barátaira mindenfelé. Az öreg *Ackner Mihály*, a szenterzsébetfalvi ev. parochia magányából a bécsi műemlék bizottsághoz (K. K. Central-Commision zur Erhaltung Bau- und Denkmäler) egymásután terjeszté fel jelentéseit. (*Die römischen Alterthümer und deutsche Burgen in Siebenbürgen* 1856. *Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien* 1857.) Majd 81 életéve daczára *Müller Frigyes*s, a jelenlegi ág. ev. szász püspökkel, s akkori segesvári gymnasiumi tanárral, kit szintén *Mommsen* buzdított nagyobb tevékenységre, 1863 nyarán végig járták *Dacia te'epeit*, mi az akkori nehéz közlekedési viszonyok mellett hetekbe került s gyűjtésüket *Die römischen Inschriften in Dacien* című munkában már *Ackner* halála után adta ki 1865. a bécsi akadémia.

Mire a Corpus 1863-ban megindúlhatott, társai elhúnytával az óriási vállalat szerkesztése teljesen *Mommsenre* hárult s most a III. kötetet vevén sorba, még élénkebb összekötötést kezdett hazai íróinkkal. *Dacia* területén különösen Torma Károlyt serkenté sűrűbb tevékenységre, ki atyjától, a szintén kiváló tanultsággal és történelmi érzéssel megáldott *T. Józseftől* vett impulsusához képest az 1859-ben megalakított *Erdélyi*

Múzeum-egylet felhívására kiásta az *alsó-ilosvai római castrumot*¹ s északi *Daciát* kutató nagy sikerrel.² Így 1863-ban a M. Tud. Akadémia közgyűlésén nagy tetszés közt számolt be a *Mommsennel* folytatott sűrű levelezésnek köszönhető észak-daciai felfedezéseiről. (*Adalékok északnyugati Dacia föld- és helyíratához.*)

A Szamos vonalán tovább haladva, *Zsákfalva* – *Zilah* közt a *Meszesen*, így fedezte fel *Torma Károly* a még sokaktól tagadásba yett *Limes dacicus* északi részét s apránként több száz felírral gazdagítá Dacia adattárát.

A segéd munkásokból: *Thalson Dénes* tábori pap *Apulum*-ban, *P. Szathmáry Károly* nagyenyedi tanár ugyanott, *Finály Henrik* a Sebes-Kőrös vidékén, *Várady Ádám* Déva körül, különösen *Kalánon*, *Veczelen*, *Müller Frigyes* Udvarhely megyében, *Orbán Balázs* a *Székelyföldön*, s az 1871-el hozzájuk csatlakozott *Goos Károly*³ Közép-Daciában fáradozva gazdagíták a *Corpus*nak 1873-ra *Illyricummal* s így Daciával megjelent harmadik kötetét.

E. De jardins Parisból heves támadással kifégásolá a minden oldalról elismeréssel találkozó nagy munkát. Ezért *Mommsen* 1874-ben újból hazánkba utazott s átvizsgálta a budapesti múzeumnak felírtárát *Romer Floris*, majd *Pulszky Ferencz* támogatásával; a kit különös nagyrabecsülésével *optimus amicusként* emlegetett, s a kinek hírlapi cikkeit is örömmel cizitálgatta. *Desjardins* („a kis franczia“, mint gúnyosan emlegeté) támadását a *Corpus érdekében* megindított *Ephemeris epigrapicában*, 1875-ben élesen visszaverve, tekintélyét teljesen megszilárdította, még a francziák előtt is, a kik különben 1870-beli hírlapi cikkeiért ellene valának hangolódva.

Alig jelent meg 1873-ban a *Corpus III-ik kötete*, már a

¹ Torma Károly: Az alsó-ilosvai római álló tábor vö. Erdélyi Múzeum-egylet Évkönyvei III. kötet 1866. 10–66 lap.

² Római nyomok Erdély északi részéken. U. ott. I. köt. 27–45 l. — Dacia felosztása a rómaiak alatt. II. köt. 1863. 108–114. — Tizenkét római felírat Daciából. U. ott 129–134.

³ Carl Goos: Studien zur Geografie und Geschichte des traianischen Daciens. Program des ev. Gymnasiums in Schaessburg des Schuljahres 1873/4. Hermannstadt, 1874.

Supplementum kiegészítésére biztosítani tudta az előmunkálatokat.¹

A Bécsben *Benndorf* Ottó és *Hirschfeld* O. szaktársai által 1873-ban megindított *Archaeologisch epigraphische Mittheilungen* évfolyamai újabb gyűjtéseket hoztak úgy *Dacia*, mint *Pannonia* felíráttárához s *Goos* Károly segesvári tanár mellett, a ki 1878-ban már elhalálozott, *Torma* Károly oly nyomatékosan tudott fellépni, hogy még a folyóirat ezimét is *Archaeologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*-ra bővítette ki 1878-tól. Budapestről különösen *Humpel* József és *Fröhlich* Róbert élvezték *Mommsen* bizalmát.

Torma Károly serkentésére 1884-től Király Pállal kezdtük gyarapítani (*Jung* Gyula, *Studnitzka* Ferencz és *Domasewsky* Alfréd külföldiek, valamint *Tocilescu* György bucaresti tanár mellett) azt az anyagot, melyből 20 év múlva, 1893-ra a *Corpus* III. kötetének *Supplementuma Daciából* kitelhetett. Ebben *Daciát* már *Domasewsky*, *Mommsen* legkiválóbb tanítványainak egyike szerkeszté, felölelvén azt a sok helyrajzi újabb felfedezést, melylyel északi *Daciában* *Torma* Károly, középen dr. *Kun* Géza gróf vezetése alatt e sorok írója Király Pállal, majd dr. *Cserny* Béla Gyulafehérvárról, és délen a Romániába eső *Dacia malvensis*ben *Tocilescu* gazdagíták *Dacia* helyrajzát.¹

A rómaiak történetéből a tartományi életet s így *Daciát* is magyarázó V. kötet 1885-ben került ki a sajtó alól; míg a központi kormányzattal foglalkozó IV. kötet, habár annak chronológiája „*Prosopographia imperii romani*“ felolvasásaiban is szerepelt — nem látott napvilágot soha. *Mommsen* döntő tekintélyét azonban csak hosszú küzdelmek, olykor keserű polemiák tűzpróbáján és collegáinak gánecsein át érhető el. A rómaiak történetének értékét sem a philologusok, sem a historicusok nem igen méltányolták. Így *Rauke* szerint *Mommsen* esakis a történetírás segéd-tudományaiban vala otthonos.

¹ *Corpus inscriptionum latinarum* consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae *Borussicae* editum voluminis tertii supplementum. Inscriptionum orientis et illyrici latinarum Supplementum ediderunt *Theodorus Mommsen*, *Otto Hirschfeld*, *Alfredus Domasewsky*. Berolini apud Georgium *Reinerum* MDCCCLXXXIII.

Ritzsch keveselte forrásismeretét s *Niebuhr*ral szemben az ókor értelmezésében visszaesést látott. Történetíró kollégái, főleg Berlinben csakis *epigraphus*nak minősítették. Nem minden ellenzés nélkül törtek tehát útat nagy művei, mint a *Corpus juris civilis* első kötetét képező *Digesta*, az 1872-vel megindult s 1899-ben 1078 oldalos utolsó kötetével befejezett „*Römisches Staatsrecht*“. 1875-ben *Waitz* György barátja jutván a „*Monumenta Germaniae historica*“ élére, annak rábeszélésére „*Antiquissimi auctores*“ cím alatt a középkori források kritikai kiadását vette kezébe s a kisebb krónikásokon kívül a minket is érdeklő *Jordannest* szintén ő adta ki.

Egyik leghevesebb ellenlábasa s volt lipcsei collegája: *Haupt* Móricz elhalálozván, a berlini *akademia titkárságát* is elnyerte, mi által anyagi helyzete is nagyot javult s az Akademia subventióiban is könnyebben részesülhetett, mint azelőtt. Husz éven át viselvén ezt a fontos tisztet, tartalmas jelentéseivel mindig fokozódó elismerést élvezvén. 1874 5-ben az egyetem rectori méltóságát is viselte s 1873—1882-ig tagja volt a porosz törvényhozásnak is, nem egyszer keltve heves ellenzést, szabadszellemű s az udvar érzékenységét sem igen kimélő felszólalásaival. Itt vívta ki, hogy a *Limes germanicus* kutatását a *Rajná*tól *Bonn* közeléből *Kelheimig*, vagyis a *Dunáig* országos alaptól megindította *Németország a bajor, württembergi, a porosz királyság Baden és Hessen-Nassau* kormányainak bizottságai egy *Sarvey generalis* vezetése alatt működő központi bizottság közt megoszló s katonailag szervezett vasúti örökként sectiókban elhelyezett és foglalkoztatott műszaki személyzet segítségével a legapróbb részletekre kiterjedőleg intéztetik. Az évente 120—150 ezer márkára menő kutatási költséggel s az összes erdészeti, mérnöki és közigazgatási közegek közreműködésével bámúlatos eredményeket ért el a *Limes-bizottság* s a korábbi időkben *Cohausen* ezredes lelkes fáradozásaiból kikerekedett *Limes germanicus két kötetéhez* azóta 15 testes évi jelentést szolgáltatnak a bizottsági jelentések és a külön *Limesblatt*, meg a *Korrespondenzblatt der westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst* cím alatt *Trierben* a vidéki egyesületek közlönyéül kiadott folyóirat közleményeiből, *Hettner* és *Fabritius* szerkesztők.

A *Limes* kutatás hatása elterjedt hozzánk is s a Bécsben megalakult *Carnuntum-Verein* évente ezreket áldoz a *Bormann E.* egyetemi tanár vezetése *Max Groller v. Mildensee*, nyug. ezredes által intézett helyszíni felvételekre s munkálatait díszes Évkönyvekben (*Bericht des Vereins Carnuntum in Wien*) hozza nyilvánosságra.

Ezen a példán felbuzdúlva, kezdtem meg én is a daciai *limes* tanulmányozását, melyről maga Mommsen is nagy örömmel értesült. Nálunk azonban erre a célra *segélyforrás alig kínálkozik*, mert a Múzeumok felügyelősége *csak múzeumi célokra* áldoz, valóban csekély és sokfelé igényelt dotatiójából, s a mi sánczaink vajmi ritkán jutalmaznak leletekkel is. Többi egyesületeink, sőt maga az Akadémia sem számítják szoros értelemben vett feladataik közé a gróf Marsigle Alajos fáradozásai óta 200 éven át szinte feledésbe ment *limes* kutatást. Így tehát várnunk kell, míg nálunk is *akad a törvényhozásban ennek a hazai tudományosságunkra szinte becsületbeli tartozást képező kérdésnek szószólója*, hogy legalább annyit producalhassunk, a mennyivel *Cohausen* Németország figyelmét annak idején Mommsen segítségével felébreszthette.

Miután *Mommsen* politikailag is élénken rokonszenvezett hazánkkal, temperamentumos szónokainkat gyakran emlegette s *Pulszky Ferencz*zel végig benső barátságot tartott, talán a halála által felkeltett általános érdeklődés s vívmányainak, kezdeményezéseinek emlegetése nálunk is nagyobb és megérdemeltebb figyelmet és áldozatkészséget szereznek u. n. római sánczainknak is, melyeket *Mommsen* Ujvidék körül 1856-ban szintén megtekintésre méltatott, s melyeknek vizsgálata a germaniai *limes* előtt foglalkoztatá már az elméket, de a melyeknek pontos felvételét és leírását ki tudja mérhetjük mi meg. Vajha segítségünkre jőne ebben a nagy kérdésben a *Mommsen* emléke iránt érzett általános kegyelet, és hálás elismerés!

TEGLÁS GÁBOR.